

Wat we zouden moeten willen

De hedendaagse meerwaarde van Rousseaus Algemene Wil

Jelmer Visser
5691052
Faculteit: Geesteswetenschappen
Departement: Filosofie en Religiewetenschap
Afdeling: Filosofie
Eerste begeleider: Mathijs Peters
Tweede begeleider: Maarten van Houte
24-01-2020

¹ Kockers, George, Nationale Vergadering in Den Haag, 1797.

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	2
Inleiding.....	3
Hoofdstuk 1: Het idee van de algemene wil.....	6
De natuurstaat en zijn vrijheid	6
Maatschappijkritiek vanuit Rousseau	8
De algemene wil	8
De particuliere wil.....	11
De wil van allen.....	12
Rousseau en democratie.....	13
De algemene wil als middel en doel.....	14
Hoofdstuk 2: Berlin en het vrije individu	16
Het debat over de algemene wil.....	16
Berlin's visie op Rousseau	16
De rationele burger.....	19
Afweging.....	20
Hoofdstuk 3: Rousseau, polarisatie en algemene wil	22
Conclusie: De algemene wil, gepasseerd station of politieke hoop?	28
Literatuurlijst	30

Samenvatting

In deze scriptie onderzoek ik de hedendaagse meerwaarde van Rousseau en zijn notie van de Algemene Wil. Door de huidige maatschappelijke en politieke polarisatie is het belangrijk om een mogelijke oplossing te onderzoeken binnen de filosofie en Rousseau heeft met zijn focus op het algemeen belang een grote kans van slagen. In het eerste hoofdstuk zal ik de theorie van Rousseau behandelen. De focus ligt op de Algemene Wil en welke noties van vrijheid inherent zijn aan de theorie van de Franse filosoof. Het tweede hoofdstuk gaat over het argument van één van de belangrijkste critici van Rousseau: Isaiah Berlin. Ik laat zien dat Berlin met zijn argumentatie de schaduwkanten en risico's van de Algemene Wil en de inherente notie van vrijheid belicht. In hoofdstuk drie betrek ik de Algemene Wil en de kritiek van Berlin op het hedendaagse maatschappelijke en politieke probleem van polarisatie om de meerwaarde van Rousseau te laten zien. De conclusie is dat de kritiek van Berlin op de Algemene Wil sterk is en mee moet worden genomen in het toepassen van de Algemene Wil in huidige politieke processen. De Algemene Wil van Rousseau kan helpen met het tegengaan van polarisatie door een hernieuwde focus op het algemeen welzijn binnen dit politieke proces.

Inleiding

'De mens wordt vrij geboren en is alom geketend' schreef de Franse filosoof Jean-Jacques Rousseau in de 18e eeuw in zijn boek *Het Maatschappelijk Verdrag*.² De mens onderging de transformatie van natuurstaat tot burgerstaat maar de overgang is gefaald, zo suggereert hij. Om de burgerlijke vrijheid te bereiken waarmee de mensen een volwaardig leven kunnen leiden komt hij met het idee van het maatschappelijk verdrag. Dit is een sociaal contract wat het fundament moet vormen voor de maatschappij, ook wel een manier om structurele vrijheid te vestigen.³

Ruim 200 jaar na het overlijden van Rousseau is de maatschappij verdeeld, het vertrouwen in de politiek en maatschappij afgenomen en is er sprake van toegenomen polarisatie in Nederland.⁴ In de hedendaagse samenleving is individuele vrijheid de al dan niet belangrijkste waarde en weegt ook zwaar mee met politieke besluiten. De afgelopen decennia kon elk lid zich richten op zijn of haar eigen belang zonder al teveel invloed van externe factoren. Veel politieke besluiten stuiten tegen deze individuele vrijheid aan, denk aan de vleestaks, het verhogen van de tabaksaccijns en het oproepen tot een 'participatiemaatschappij' door de overheid.

Centraal in de filosofie van Rousseau staat de notie van de *volonté générale*, beter bekend als de Algemene Wil. Deze wil belichaamt volgens Rousseau het algemeen belang. Hierbij is belangrijk dat leden rationeel erkennen dat het algemeen belang het belangrijkste is bij het maken van politieke besluiten. Het duidelijker hebben van het algemeen belang en hiernaar handelen zou kunnen helpen bij een samenleving die maatschappelijk en politiek gepolariseerd is. Zodoende zal ik in deze scriptie onderzoeken in hoeverre de Algemene Wil in de huidige gepolariseerde maatschappij van nut zou kunnen zijn bij het maken van politieke en maatschappelijke beslissingen

² Jean-Jacques Rousseau, *Het Maatschappelijk verdrag*, vert. Bert van Roermund, 1e dr. (Amsterdam: Boom, 2015). Boek 1, blz. 54.

³ Philip J Kain, *Rousseau, the General Will, and Individual Liberty*, *History of Philosophy Quarterly* 7, no. 3 (1990): 315-34. www.jstor.org/stable/27743941. Geraadpleegd 10 januari 2020. Blz. 8.

⁴ CBS, *Vertrouwen in mensen en organisaties*, 2018, <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/82378NED/table?dl=1B45E>, Geraadpleegd 10 januari 2020.

Het wetenschappelijk debat rondom Rousseau wordt gekenmerkt door de focus op hoe de vrijheid en het individu een plek inneemt in dit maatschappelijk verdrag. Isaiah Berlin stelt dat Rousseaus Algemene Wil, zijn begrip van vrijheid en van het individu gevaarlijk zijn voor de vrijheid van het individu en kunnen leiden tot een totalitaire staat.⁵ Auteurs zoals David Gauthier en Patrick Riley zien de Algemene Wil als een manier om een vorm van vrijheid binnen de maatschappij te realiseren.⁶ Hoewel individuele vrijheid altijd al een belangrijke pijler is geweest binnen de Westerse beschaving blijft het een relevant debat hoe deze vrijheid vormgegeven moet worden binnen een democratische staat.

In mijn scriptie zal ik dan ook aandacht besteden aan de fundamentele kritiek die geuit is tegen de ideeën van Rousseau. Zodoende verwacht ik via het debat over vrijheid en het individu te kunnen destilleren welke aspecten van de Algemene Wil nuttig kunnen zijn voor de 21^e-eeuwse samenleving. De onderzoeksvraag is: *Wat is de meerwaarde van de Algemene Wil van Rousseau in de hedendaagse maatschappelijke en politieke gepolariseerde maatschappij?*

In het eerste hoofdstuk zal ik volledig uiteenzetten wat de Algemene Wil is en wat de verhouding tussen de Algemene Wil en vrijheid is. Tevens zal ik het wetenschappelijk debat over de Algemene Wil en vrijheid introduceren. Het tweede hoofdstuk is gewijd aan de fundamentele kritiek van Isaiah Berlin op Rousseau. In het derde hoofdstuk verdiep ik mij in de maatschappelijke en politieke polarisatie, welke vorm van vrijheid hierbij gemoeid is en de mogelijke meerwaarde van Rousseau bij dit vraagstuk. Ik sluit af met de conclusie waar ik kort een samenvatting zal geven van de argumentatie en antwoord geven op mijn onderzoeksvraag.

⁵ Isaiah Berlin, *Two concepts of Liberty, Four Essays On Liberty*, (Oxford University Press, 1969).

⁶ David Gauthier, *Rousseau: The Sentiment of Existence* (Cambridge University Press, 2006). Blz. 86. & Patrick Riley, "A Possible Explanation of Rousseau's General Will." *The American Political Science Review* 64, no. 1 (1970): 86-97. Geraadpleegd 12 januari 2020. Blz. 55.

Hoofdstuk 1: Het idee van de algemene wil

Dit hoofdstuk zal in teken staan van 'de Algemene Wil', natuurlijke en burgerlijke vrijheid en het wetenschappelijk debat rondom Rousseau. Omdat de Algemene Wil een bekende notie is die in de loop van de tijd veel uiteenlopende reacties heeft ontvangen is het belangrijk om een zo precies mogelijke definitie te bepalen, zodat er goed gekeken kan worden naar de meerwaarde van de theorie. Het voornaamste wetenschappelijk debat gaat over de eventuele bruikbaarheid en gevolgen van de Algemene Wil. De Britse filosoof Isaiah Berlin stelt dat de Algemene Wil en de hieraan inherente opvatting van individuele vrijheid een gevaar vormen voor een vrije samenleving en heeft fundamentele kritiek geuit op het idee van Rousseau.⁷ Auteurs die de Algemene Wil positiever inschatten zijn onder meer Patrick Riley die het als een psychologisch middel tot politieke besluiten ziet en als een morele faculteit om te kunnen bepalen en erkennen wat het algemeen belang in zou houden.⁸ Michael Thompson beschouwt het als moreel bewustzijn om het algemene welzijn te lokaliseren.⁹ Deze posities zullen verderop nader toegelicht worden om verschillende perspectieven op de Algemene Wil te schetsen en de meer en minder overtuigende kanten van het politiek idee van Rousseau te beschouwen. Om de Algemene Wil goed te kunnen begrijpen zal ik eerst ingaan op hoe Rousseau de ontwikkeling van vrijheid en de mens beschrijft in zijn boek *Het Maatschappelijk Verdrag*. Vervolgens behandel ik wat het begrip 'Algemene Wil' precies inhoudt om het eerste hoofdstuk af te sluiten met zijn visie op democratie.

De natuurstaat en zijn vrijheid

Rousseau begint in boek I van *Het Maatschappelijk Verdrag* met het beschrijven van de ontwikkeling van de mens van een wezen uit de natuurstaat tot een wezen met een modern politiek leven. Volgens de schrijver is de oudste vorm van alle samenlevingen, en bovendien de enige natuurlijke, die van het gezin.¹⁰ Het gezin is voor hem dan ook het

⁷ Isaiah Berlin, *Two Concepts of Liberty*, 1969. Blz. 4.

⁸ Riley, *A Possible Explanation of Rousseau's General Will*. 1970 blz. 86.

⁹ Michael J Thompson. *Autonomy and Common Good: Interpreting Rousseau's General Will*. International Journal of Philosophical Studies, 2017. Blz. 271.

¹⁰ Jean-Jacques Rousseau, *Het Maatschappelijk verdrag*, 2012. Blz. 54.

eerste model van de politieke samenlevingen die uiteindelijk zijn ontwikkeld. Rousseau ziet daarbij de vader van het gezin als evenbeeld van de leider met de kinderen als het volk.

In deze analyse gaat Rousseau al in op vrijheid. Hij stelt dat de leden van de samenleving, oftewel de kinderen, alleen afstand doen van hun vrijheid in zoverre nodig. Op het moment dat zij zichzelf kunnen redden in de wereld verdwijnt dit samenlevingsverband en neemt het kind zijn of haar natuurlijke vrijheid. Deze natuurlijke vrijheid komt volgens Rousseau overeen met de moderne negatieve notie van vrijheid. Een individu wordt niet belemmerd bij het handelen uit vrije wil.¹¹

Vanuit de gezinnen ontwikkelde de mens zich en werden de groepsverbanden steeds groter om te eindigen bij groepen mensen die samen een staat vormen.¹² Bij deze transformatie van samenlevingsverbanden ontwikkelde zich ook een andere vorm van vrijheid volgens hem; de burgerlijke vrijheid. Deze vorm van vrijheid is te beschouwen als een vorm van positieve vrijheid. In de burgerlijke samenleving worden er wetten gemaakt om leden bepaalde rechten en plichten te geven waaruit zij kunnen handelen. In het eerste hoofdstuk van *Het Maatschappelijk Verdrag* schrijft Rousseau:

Wil het geen loos papier zijn, dan houdt het maatschappelijk verdrag stilzwijgend die verbintenis in, die als enige de andere dwingend kan maken: dat alwie zal weigeren te gehoorzamen aan de algemene wil, er door heel het lichaam toe gedwongen zal worden. Dit betekent niets anders dan dat men hem zal dwingen vrij te zijn. Want dat is de voorwaarde die iedere burger van elke persoonlijke afhankelijkheid vrijwaart door hem aan het vaderland te geven.¹³

Het individu wordt, zo houdt deze notie van vrijheid in, in de mogelijkheid gesteld om zich als individu te ontwikkelen. Deze vrijheid is echter in zekere zin verplicht en leden kunnen door andere leden gedwongen worden om deze vrijheid te benutten. Dit is in tegenstelling tot de negatieve notie van vrijheid waar er juist geen belemmeringen zijn bij het handelen

¹¹ Ian Carter, *Positive and Negative Liberty*, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2019 Edition), ed Edward N. Zalta, <<https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/liberty-positive-negative/>>. Geraadpleegd 20 december 2019.

¹² Jean-Jacques Rousseau, *Het Maatschappelijk verdrag*, 2012. Blz. 55

¹³ Jean-Jacques Rousseau, *Het Maatschappelijk verdrag*, 2012. Blz 67-68.

vanuit het individu.¹⁴ Het doel van Rousseau is de burgerlijke vrijheid. Deze vrijheid verplicht de leden om op een bepaalde manier te handelen om de staat te laten slagen.

Maatschappijkritiek vanuit Rousseau

Mads Qvortrup legt in zijn boek *Impossibility of Reason* nadruk op het idee dat Rousseau het moderne politiek leven als onnatuurlijk beschouwt omdat de mens van zichzelf vervreemd wordt. Deze vervreemding ontstaat doordat het moderne politiek leven volgens Rousseau onnatuurlijk is en deze onnatuurlijkheid contrasteert met de natuurlijke vrijheid die in de menselijke natuur zit.¹⁵

Bij het lezen van Rousseau merkte ik op hoezeer deze spanning tussen natuurlijke en burgerlijke vrijheid als fundament dient voor zijn verdere denken. De natuurstaat is voor Rousseau het ideaalbeeld maar niet meer haalbaar; een utopie. In de tijd dat hij zijn boek schrijft, de tijd van monarchen en lange dynastieën, hebben de leden van de gemeenschap tevens geen burgerlijke vrijheid. Zodoende zit de mens volgens hem in een vagevuur tussen beide manieren van leven. De opdracht die Rousseau zichzelf heeft aangemeten is om via een maatschappelijk contract en de Algemene Wil burgerlijke vrijheid te implementeren in de staat. Hij beschrijft dat bij een goede gevestigde staat er burgerlijke vrijheid is en het individu ruimte heeft om zich te ontwikkelen op gebieden van bijvoorbeeld kunst en cultuur. Om deze opdracht van burgerlijke vrijheid te vestigen is volgens Rousseau een maatschappelijk verdrag nodig waarin de Algemene Wil leidend is.

De Algemene Wil

In de politieke filosofie is de Algemene Wil een omstreden concept. Zoals vermeld zijn er voor en tegenstanders in het debat die het idee in meer of mindere mate een goed politiek middel vinden. Auteurs David Gauthier en Patrick Riley zien het als een positief idee voor vrijheid binnen de samenleving. Voor beiden is het een psychologisch middel om vrijheid te

¹⁴ Ian Carter, *Positive and Negative Liberty*, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2019 Edition), ed Edward N. Zalta

¹⁵ Mads Qvortrup, *The Political Philosophy of Jean-Jacques Rousseau: The Impossibility of Reason* (Manchester University Press, 2003) blz. 38.

bereiken in een democratische staat.¹⁶ Riley voegt eraan toe dat de Algemene Wil ook als moreel mechanisme dient. Het algemeen welzijn is voor Riley deels een doel met een bepaalde moraliteit eraan verbonden.¹⁷ Gauthier plaatst wel een kanttekening bij Rousseau. Hij stelt in zijn boek dat het gaat om burgers die zichzelf als burger identificeren bij het maken van politieke beslissingen maar vraagt zich af of dit mogelijk is en of mensen niet altijd zullen uitgaan van het eigen individu?¹⁸ Qvortrup schaart Rousseau en zijn idee onder de conservatieve constitutionele traditie en stelt dat Rousseau door de formulering van zijn ideeën interpretatief gelezen kan worden en hierdoor veel verschillende standpunten zijn ontstaan.¹⁹ Maar wat is deze 'Algemene Wil' precies?

Om te beginnen valt Rousseau te plaatsen in de politiek-filosofische contractualistische traditie. Om een juiste staatsinrichting te realiseren moet er volgens de auteurs binnen deze traditie een contract worden gesloten tussen de leden van de gemeenschap. Om een gemeenschap te laten werken is het van belang dat er een zekere collectiviteit is bij het beleid maken voor deze gemeenschap. De gemeenschap heeft bepaalde belangen waar elk lid baat bij heeft.²⁰ Hierbij valt tegenwoordig te denken aan een goed en betaalbaar zorgstelsel en goed publiek onderwijs. Voor Rousseau was het algemeen belang om burgerlijke vrijheid te creëren waarin elk lid zich kan ontwikkelen: dus om burgerlijke vrijheid te behalen.

Het idee dat er een algemeen belang is voor de gehele samenleving staat centraal. Hieruit volgt dat er voor de gemeenschap één bepaald beleid is, wat de juiste keuze en een meerwaarde is voor elk lid. Juist dit aspect dat er één bepaald beleid goed is, is een groot deel van het debat. Het kritiekpunt van Berlin is dat de erkenning dat er één juist algemeen belang is gevaarlijk is voor een vrije samenleving.²¹ Voor Rousseau is dit aspect juist een noodzakelijk fundament bij het maken van een contract voor de maatschappij. Dit contract, waarin bepaalde afspraken worden gemaakt hoe de samenleving behoort te werken en aan welke regels iedereen zich moet houden, is het maatschappelijk verdrag. Rousseau zelf formuleert het als volgt: *'Ieder van ons brengt zijn persoon en heel zijn kunnen in onder de*

¹⁶ Gauthier, *Rousseau: The Sentiment of Existence*. Blz. 55.

¹⁷ Riley, *A Possible Explanation of Rousseau's General Will*. 1970. Blz. 87.

¹⁸ Gauthier, *Rousseau: The Sentiment of Existence*. Blz. 57

¹⁹ Mads Qvortrup, *The Political Philosophy of Jean-Jacques Rousseau: The Impossibility of Reason*. Blz. 50.

²⁰ Jean-Jacques Rousseau, *Het Maatschappelijk verdrag*, 2012. Blz. 66

²¹ Isaiah Berlin, *Two Concepts of Liberty*, 1969. Blz. 28.

*hoogste leiding van de algemene wil; en gezamenlijk nemen wij ieder lid op als onafscheidbaar deel van het geheel.*²² Bij het aangaan van het contract geef je volgens Rousseau als leden al je natuurlijke krachten en vrijheid op aan de staat, om er kunstmatige krachten en burgerlijke vrijheid voor terug te krijgen. Een interpretatie hiervan zijn de grondrechten van een ieder binnen de staat in de 21e eeuw. Grondrechten verzekeren een bepaalde mate van vrijheid en veiligheid voor de leden van de desbetreffende staat, en stellen de leden in staat om te handelen op basis van deze rechten. De grondrechten verzorgen een bepaalde status quo waar geen lid macht heeft over de ander.

De Algemene Wil ontstaat uit het algemene belang van de groep die een contract aangaat met elkaar en iemand die deze Algemene Wil uitdraagt, de leider. Dit kan een koning zijn maar ook een president. Het algemeen belang wordt uitgedragen in het beleid door de regering op het fundament van de volkssoevereiniteit waaruit de Algemene Wil ontstaat. Dit geheel noemt Rousseau 'de staat'.²³ Boek II in 'Het Maatschappelijk Verdrag' begint dan ook met de onderstaande citaat:

De eerste en belangrijkste gevolgtrekking uit de hierboven vastgestelde beginselen is dat alleen de algemene wil de krachten van de staat richting kan geven overeenkomstig het doel van zijn instelling: het algemeen welzijn²⁴

In boek I van *Het Maatschappelijk Verdrag* onderscheidt Rousseau verschillende zaken die leiden tot de noodzakelijkheid van een juiste staatsinrichting. Onder meer hoe de natuurstaat ingedeeld was en hoe de mens zich heeft ontwikkeld vanuit deze natuurstaat. Bovenstaand citaat laat de verhouding zien tussen het algemeen welzijn en de Algemene Wil. Ik beschouw 'de Algemene Wil' als een handeling of manifestatie van het algemeen welzijn. Het is de handeling die het rationele algemeen welzijn van de staat manifesteert. De Algemene Wil is rationeel omdat het ontstaat vanuit de mens die rationeel reflecteert op de maatschappij en erkent dat het beter is om het algemeen belang boven het eigen belang

²² Jean-Jacques Rousseau, *Het Maatschappelijk verdrag*, 2012. Blz 65.

²³ Jean-Jacques Rousseau, *Het Maatschappelijk verdrag*, 2012. Blz. 65

²⁴ Jean-Jacques Rousseau, *Het Maatschappelijk verdrag*, 2012. Blz 62.

te plaatsen. Het is het doel van de staat en komt voort uit de volkssoevereiniteit waar elk lid deel van is als burger.

De particuliere wil

Voor Rousseau is het een probleem dat veel wetten, in de samenleving waarin hij leefde, volgens hem gemaakt zijn voor een bepaald individu of bepaalde groep binnen de samenleving. Het belang van deze individuen of groepen noemt hij het bijzondere belang, de manifestatie van dit bijzondere belang is de particuliere wil.²⁵ In bepaalde gemeenschappen worden wetten niet geschreven vanuit het algemeen belang, het beste rationele besluit voor de gehele gemeenschap maar in het belang van een of een groep.

Zoals beschreven zal een volledige samenleving er belang bij hebben als er goede zorg aanwezig is, zodoende zal de Algemene Wil inhouden dat er moet worden gezorgd voor een goed en betaalbaar zorgstelsel. Gauthier legt in zijn boek *Rousseau: The Sentiment of Existence* de Algemene Wil uit en de functie van het idee. Hij formuleert het als volgt:

Although some have found it a mysterious notion, investing it with a metaphysical status that seems to me no part of Rousseau's thought, I suggest that we understand the general will as no more than the translation of the shared grounds of association into common directives for action. Human beings come together so that they may use their combined forces to defend and protect each person and his goods; the general will translate that shared intent into the actions that its fulfillment requires.²⁶

Gauthier beschouwt 'de Algemene Wil' als een vertaling van het algemeen belang naar een bepaalde handeling. Ook ziet hij het als een manier om elk lid van de gemeenschap te beschermen inclusief zijn of haar eigendommen. Een mogelijkheid om een samenleving te stichten die voor elk lid een minimale mate van zekerheid garandeert. Een kanttekening die hij plaatst is dat er een tegenstelling kan ontstaan tussen het algemeen welzijn en het vrije

²⁵ Jean-Jacques Rousseau, *Het Maatschappelijk verdrag*, 2012. Blz. 78

²⁶ Gauthier, *Rousseau: The Sentiment of Existence*. Blz 55.

individu. Dit vrije individu heeft een eigen wil en die wil hoeft niet per se overeen te komen met de Algemene Wil. Hoewel hij het technisch een juist middel tot beleid vindt zijn er dus, volgens Gauthier praktische bezwaren; in hoeverre valt te verwachten dat het individu zijn eigen belang opgeeft voor het grotere geheel? Hij betoogt in zijn boek dat Rousseau op zoek is naar legitimering van politieke macht waar vanuit de burgerlijke vrijheid geconstitueerd kan worden maar dit in strijd kan komen met de persoonlijke doelen van de leden.²⁷

De wil van allen

Rousseau beschrijft een voortdurende spanning tussen de bijzondere, ofwel de particuliere, wil en de Algemene Wil. De Algemene Wil dient het algemeen belang; wat we zouden moeten willen als collectief; als samenleving. In een gepolariseerde of politiek versplinterde samenleving is er echter geen sprake van een beleid uit naam voor de gehele gemeenschap maar vanuit een enkel deel van de leden. Een mogelijke argumentatie dat het huidige politiek proces ook goede politieke besluiten kan nemen is dat als iedereen zijn belang laat terugkeren in zijn stemgedrag, elk belang is vertegenwoordigd en vervolgens gerepresenteerd wordt in de uitkomst van het politieke overleg. Op deze manier komt er een compromis tussen alle belangen, een gemiddelde waarmee alle belangen in zekere mate bevredigd worden. Rousseau noemt dit fenomeen de 'wil van allen', niet te verwarren met 'de Algemene Wil'.²⁸ In *Het Maatschappelijk Verdrag* maakt hij dus een onderscheid tussen 'de particuliere wil', 'de Algemene Wil' en 'de wil van allen'. De wil van allen is een aggregatie van alle willen, een opsomming van alle particuliere belangen. Een gemiddelde hieruit halen houdt niet in dat er aan het algemeen belang wordt voldaan aan. Het is een zijweg die verward kan worden met het algemeen belang. In een ideale samenleving overlappen de algemene wil en de wil van allen. Er is dan sprake van een wil gedragen door allen, door het gehele lichaam zoals Rousseau dat formuleert in boek II van *Het Maatschappelijk Verdrag*.²⁹

²⁷ Gauthier, *Rousseau: The Sentiment of Existence*. blz 55-57.

²⁸ Jean-Jacques Rousseau, *Het Maatschappelijk verdrag*, 2012. Blz. 76

²⁹ Jean-Jacques Rousseau, *Het Maatschappelijk verdrag*, 2012. Blz. 76-77

Rousseau en democratie

Ik heb nu volledig verhelderd wat de Algemene Wil volgens Rousseau is en wat de bouwstenen zijn van dit concept. Om dit concept volledig in het perspectief van het vraagstuk over polarisatie te kunnen plaatsen wil ik in dit hoofdstuk tenslotte nog uiteenzetten hoe Rousseau democratie ziet, door de voorwaarden toe te lichten die hij noodzakelijk acht om deze vorm van samenleven te laten slagen. Rousseau stelt dat democratie de hoogst haalbare vorm van samenleven is maar dat de puurste vorm van democratie niet voor mensen is weggelegd. *'Als er een volk van goden bestond, zou het democratisch geregeerd worden. Een zo volmaakte regering is niet weggelegd voor mensen.'*³⁰

Volgens Rousseau is de volledig democratische samenleving het moeilijkst te verwezenlijken en te behouden door voorwaarden waar het aan moet voldoen. Hij beschrijft in *Het Maatschappelijk Verdrag* vier voorwaarden. Ten eerste moet de samenleving niet uit te veel leden bestaan zodat alle leden opgeroepen kunnen worden voor een vergadering, een directe of indirecte vergadering.³¹ Ten tweede moet er een zekere eenvoud van omgangsvormen zijn. Hiermee bedoelt Rousseau gedeelde normen en waarden. Deze ziet hij als noodzakelijk zodat er niet gediscussieerd hoeft te worden over onbenullige zaken omdat de opvattingen over deze zaken binnen de gedeelde normen en waarden vallen.³² Ten derde is het zaak dat de gemeenschap qua middelen in grote mate gelijk verdeeld is. Dit is nodig opdat de gelijkheid van rechten niet vervalst met de ongelijkheid van middelen tussen de leden. Als vierde en laatste is het belangrijk dat er weinig of geen weelde is omdat weelde noodzakelijk voortkomt uit weelde waardoor dit altijd nodig is om de staat te behouden. Volgens Rousseau corrumpeert weelde de mens en maakt het een meester-slaaf onderscheid in de gemeenschap waardoor de gelijkheid in het geding komt. Deze vier aspecten zijn voor Rousseau noodzakelijk om een volwaardige en duurzame democratische staat te vormen.³³

³⁰ Jean-Jacques Rousseau, *Het Maatschappelijk verdrag*, 2012. blz. 117.

³¹ Jean-Jacques Rousseau, *Het Maatschappelijk verdrag*, 2012 blz 116.

³² Jean-Jacques Rousseau, *Het Maatschappelijk verdrag*, 2012 blz 116.

³³ Jean-Jacques Rousseau, *Het Maatschappelijk verdrag*, 2012 blz. 116.

Een maatschappelijke status quo zonder te veel uitschieters is dus belangrijk voor een samenleving, op cultureel en materieel vlak. De aanwezigheid van gedeelde normen en waarden verzekert een fundament waarop gedeelde beslissingen genomen kunnen worden zonder gepolariseerde opvattingen over die beslissingen. Dit geldt ook voor het materiële aspect. Indien alle middelen terecht komen bij een individu of groep groeien de verhoudingen binnen de gemeenschap scheef en ontstaan er groeiende verschillen in de belangen van de leden. Deze vier voorwaarden die Rousseau stelt in *Het Maatschappelijk Verdrag* dienen als fundament voor een staat waar de Algemene Wil het beleid kan maken en de burgerlijke vrijheid voor elk lid geldt.

De Algemene Wil als middel en doel

Mijn interpretatie van Rousseau is dat de Algemene Wil een manifestatie is van het algemeen belang, een bijna metafysische entiteit die het algemeen belang van een staat behelst. In een staat is 'de Algemene Wil' het middel en het doel, het is hoe de beslissingen genomen worden waar elk individueel lid ondergeschikt aan is. De beslissingen moeten worden genomen door de opgeroepen leden bij de vergadering. De Algemene Wil manifesteert het collectieve belang van de leden. Dat elk lid ondergeschikt is aan 'de Algemene Wil' is een inbreuk op de negatieve vrijheid van de mens stelt Berlin.³⁴ Deze kritiek van Berlin zal ik verder behandelen in het volgende hoofdstuk.

Het probleem zit in het feit dat Rousseau de vrijheid van de mens wil behouden door een contract te maken waardoor er juist een beperking ontstaat van de vrijheid. De Algemene Wil is het middel om de verkregen burgerlijke en positieve vrijheid te behouden. Neuhouser stelt dat via de Algemene Wil zowel de belichaming als de noodzakelijke conditie wordt bereikt voor deze vrijheid.³⁵ In plaats van het uitsluitend als middel te zien om de burgerlijke vrijheid te bereiken is het een voortdurend proces waarin de burgerlijke vrijheid met elke uiting van 'de Algemene Wil' wordt bevestigd.³⁶ Deze interpretatie maakt het mogelijk om een modernere opvatting van idee te gebruiken. Dat de focus vooral op de

³⁴ Isaiah Berlin, *Two concepts of Liberty*, 1969. Blz. 5-6.

³⁵ Frederick Neuhouser, *Freedom, Dependence, and the General Will*, *The Philosophical Review* 102, no. 3 (1993): 363-95. Blz. 366

³⁶ Frederick Neuhouser, *Freedom, Dependence, and the General Will*, *The Philosophical Review* 102, no. 3 (1993): 363-95. Blz. 367

vorm van de Algemene Wil ligt en niet zozeer op de inhoud. Een wijze om de Algemene Wil als proces te presenteren en niet als absolute oplossing binnen de democratische staat. Dit komt overeen met de wijze waarop Gauthier en Riley naar Rousseaus idee kijken. Gauthier stelt dat de Algemene Wil de mogelijkheid biedt om het algemeen welzijn van de staat te kennen, en dit deel is van het politiek proces.³⁷ Het bereiken en het behouden van het algemeen welzijn is een proces. Deze visie op de Algemene Wil is cruciaal omdat mijn onderzoeksvraag ook uitgaat van een lopende situatie met problemen. Om de ideale status van de democratische samenleving te behouden moet het als proces beschouwd worden dat nooit af is. Het wetenschappelijk debat is voornamelijk een debat over vormen van vrijheid en hoe deze bereikt dienen te worden.

Ik concludeer dat Rousseau een manier wilde bedenken om een goede staatsvorm te ontwikkelen waarin de burgerlijke vrijheid bereikt kan worden en het individu zich persoonlijk kan ontwikkelen. Dit wilde hij doen door zich te richten op wat ons allemaal verbindt; de democratische staat en de ontwikkeling van deze staat.

³⁷ Gauthier, *Rousseau: Sentiment of Existence*. blz. 56

Hoofdstuk 2: Berlin en het vrije individu

Het debat over de Algemene Wil

Zoals in het vorige hoofdstuk besproken, is het idee van Rousseau dat elk lid van de gemeenschap zijn natuurlijke vrijheid inlevert, waardoor iedereen daar burgerlijke vrijheid voor terugkrijgt en zich zo onderdeel maakt van een maatschappij waarin gelijkheid een centrale rol speelt. Het lijkt de ideale staatsvorm voor een gemeenschap. Iedereen levert zijn natuurlijke krachten en natuurlijke vrijheid in zodat er een gelijkwaardige maatschappij ontstaat met burgerlijke vrijheid en kunstmatige krachten. Deze kunstmatige krachten zijn de mogelijkheden die leden van de gemeenschap ontvangen om zijn of haar leven op een specifieke manier in te richten volgens het ideaal van de burgerlijke vrijheid. Hierbij valt te denken aan het stemrecht of het huidige onderwijssysteem. De burgerlijke vrijheid en het belang van de groep wordt gemanifesteerd in de Algemene Wil. In de staat kan iedereen zich ontwikkelen op persoonlijk en intellectueel vlak, nieuwe vaardigheden ontwikkelen en tegelijkertijd niet vrezen voor grote ongelijkheid.³⁸ Zo beschreven lijkt het een ideale blauwdruk voor een democratische staat.

Berlin's visie op Rousseau

Berlin begint in zijn artikel *Two Concepts of Liberty* met de volgende passage waarbij hij de Duitse dichter Heine aanhaalt die waarschuwt over de kracht van filosofische ideeën.

He spoke of Kant's Critique of Pure Reason as the sword with which European deism had been decapitated, and described the works of Rousseau as the bloodstained weapon which, in the hands of Robespierre, had destroyed the old régime.³⁹

Zo verbindt Berlin in het begin van zijn artikel ook Rousseau met de terreur van de Franse Revolutie. In het artikel geeft Berlin een historische ontwikkeling van de begrippen

³⁸ Rousseau, *Het Maatschappelijk Verdrag*, 2012. Blz. 68.

³⁹ Isaiah Berlin, *Two concepts of Liberty*, 1969. Blz 1.

negatieve en positieve vrijheid en de verschillen tussen de twee. Bij het behandelen van deze twee concepten richt hij zich ook op Rousseau. Onder de traditie van negatieve vrijheid plaatst hij filosofen zoals Locke, Tocqueville, Smith, Constant en Mill.⁴⁰ Zoals besproken is de negatieve vrijheid de afwezigheid van belemmeringen voor het individu zodat deze zijn eigen leven kan indelen.⁴¹

Om te beginnen focust Berlin zich op de verhouding tussen vrijheid en de mens. Hij beweert dat bepaalde vormen van vrijheid een aanname van de menselijke natuur veronderstellen, dat de menselijke natuur verbonden is met vrijheid en hoe dit naar voren komt. Hij claimt dat individuele vrijheid de kern is van het mens-zijn en dat het beperken of willen beperken van deze vrijheid een ernstige daad is.⁴² Zo veronderstelt Berlin een zekere vrijheid en onafhankelijkheid van de mens. Dit is bij Rousseau anders. De filosoof Thompson stelt dat Rousseau deze liberale onafhankelijkheid van de mens alleen in de natuurstaat erkent. In de maatschappij is deze onafhankelijkheid onmogelijk door de verplichte samenwerking tussen de leden.⁴³ Dit is een fundamenteel onderscheid tussen Berlin en Rousseau.

Vervolgens weidt Berlin uit over de verschillende concepten van het 'zelf' die in de geschiedenis gebruikt worden en vaak een rol spelen bij politieke filosofie. Aan de ene kant, stelt Berlin, hebben veel filosofen een notie ontwikkeld van de '*autonomous self*'. Het 'zelf' wordt door filosofen gepresenteerd als het echte, rationele, dominante zelf die calculerend is en doelen maakt voor de lange termijn. Het 'rationele zelf' wordt volgens Berlin vaak besproken in contrast met de empirische, '*heteronomous self*' die zich richt op bevredigingen op korte termijn, die de directe verlangens achternaholt.

Dit komt overeen met wat Riley zegt, dat het onderscheid van Rousseau tussen de natuurlijke en burgerlijke mens begrepen moet worden in het kader van het 'zelf' en de vormen van vrijheid die daarmee gemoeid zijn.⁴⁴ Het 'rationele zelf' is wat volgens Rousseau reflecteert op de samenleving en erkent dat het algemeen belang hoger staat dan

⁴⁰ Mads Qvortrup, *The Political Philosophy of Jean-Jacques Rousseau: The Impossibility of Reason*, 2003. Blz. 50.

⁴¹ Ian Carter, *Positive and Negative Liberty*, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2019 Edition), ed Edward N. Zalta, <<https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/liberty-positive-negative/>>. Geraadpleegd 20 december 2019.

⁴² Isaiah Berlin, *Two concepts of Liberty*, 1969. Blz. 6.

⁴³ Michael J Thompson. *Autonomy and Common Good: Interpreting Rousseau's General Will*, 2017. Blz. 268.

⁴⁴ Riley, *A Possible Explanation of Rousseau's General Will*. 1970. Blz. 88.

het particulier belang. Dit punt is belangrijk omdat Berlin hiertegen is omdat het de individuele negatieve vrijheid bedreigt.

Een kanttekening hierbij is dat de twee vormen van het 'zelf' niet volledig te begrijpen zijn tussen de natuurlijke mens en de burgerlijke mens. Het 'passionele zelf' heeft ook een plek in de maatschappij maar richt zich via zijn of haar verlangens niet op wat rationeel het beste is voor de gemeenschap. Dit is in contrast met het 'rationele zelf' die zich richt op de Algemene Wil ten behoeve van het algemeen belang. Het richten op de Algemene Wil is een rationele handeling en draagt bij aan het vestigen van de burgerlijke vrijheid, zodoende is het 'rationele zelf' te verbinden met het rationele aspect van de mens. Belangrijke toevoeging is dat Rousseau in boek IV van *Het Maatschappelijk Verdrag* stelt dat in principe één lid de Algemene Wil kan kennen omdat deze wil rationeel is van aard.⁴⁵ Deze rationeel kenbare wil maakt de weg vrij voor de burgerlijke vrijheid die het individu rationeel verlangt. Belangrijk is het aspect wat aan het rationele individu wordt toegeschreven. Berlin schrijft over de twee soorten 'zelf' het volgende:

Presently the two selves may be represented as divided by an even larger gap: the real self may be conceived as something wider than the individual (as the term is normally understood), as a social 'whole' of which the individual is an element or aspect: a tribe, a race, a church; a state, the great society of the living and the dead and the yet unborn. This entity is then identified as being the 'true' self which, by imposing its collective, or 'organic', single will upon its recalcitrant 'members', achieves its own, and therefore their, 'higher' freedom.⁴⁶

Zoals in hoofdstuk één besproken, is positieve vrijheid de vrijheid om jezelf op een bepaalde manier te ontwikkelen.⁴⁷ Berlin zelf ziet Rousseau als een van de vaandeldragers van deze traditie van positieve vrijheid. Hij stelt dus dat denkers binnen deze traditie een conflict veronderstellen tussen de passies en het rationele zelf, vergelijkbaar met het onderscheid bij Rousseau. De kritiek op Rousseau is gestoeld op het onderscheid tussen

⁴⁵ Rousseau, *Het Maatschappelijk Verdrag*, 2012. Blz. 155.

⁴⁶ Isaiah Berlin, *Two concepts of Liberty*, 1969. Blz 9.

⁴⁷ Joshua Cherniss and Henry Hardy, "Isaiah Berlin", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2018 Edition), Ed Edward N. Zalta <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/berlin/>>. Geraadpleegd 15 december 2019.

deze twee soorten 'zelf' en hoe daarmee wordt omgegaan. Het passionele zelf kiest voor het individu en is onder het particuliere belang te scharen. Het rationele individu is zich ervan bewust dat er een rationeel beleid is voor de gemeenschap waarmee het algemeen belang het beste gediend is stelt Berlin.⁴⁸

De rationele burger

De volgende stap in de argumentatie van Berlin is dat Rousseau bij het maken van een verdrag en het volgen van de Algemene Wil veronderstelt dat mensen rationele burgers zijn. In plaats van het zelf als individu met een eigen vrije wil zijn de leden rationele wezens die hun krachten en vrijheid opgeven om deel te nemen aan de rationele Algemene Wil. Met de transformatie van het zelf als individu naar Rousseaus zelf als rationele burger begaat hij volgens Berlin een fout. Deze fout houdt in dat mensen als rationele burgers hun negatieve vrijheid opofferen om de gewenste positieve vrijheid te verkrijgen die nodig is voor de Algemene Wil.⁴⁹ Als gevolg van de transformatie van het vrije individu naar burger moeten leden dus hun natuurlijke krachten opgeven voor een rationeel doel wat rationeel kenbaar is, in dit geval de Algemene Wil. Naast deze, volgens Berlin, verkeerde argumentatie die Rousseau maakt is er nog een kritiekpunt vanuit Berlin. De negatieve vrijheid afnemen van mensen is volgens Berlin wezenlijk verkeerd en dit kan onmogelijk gerechtvaardigd worden door een groter doel zoals de Algemene Wil.⁵⁰

Berlin concludeert dat door de Algemene Wil een volkssoevereiniteit ontstaat die vele malen sterker is dan de individuele vrijheid. Dit ontstaat door de menselijke negatieve vrijheid op te offeren in naam van de burgerlijke positieve vrijheid van Rousseau. Hierdoor komt het passionele zelf in gevaar. De rationele zelf bestaat voornamelijk in verhouding tot de gemeenschap, en het 'passionele zelf' wordt door het rationele deel van de mens niet geaccepteerd en heeft deze geen plek in de samenleving. De staat heeft macht over het individu via de soevereiniteit. Doordat elk lid rationeel accepteert dat het algemeen belang gevolgd moet worden zal dit belang prioriteit krijgen over bijzondere belangen en verlangens van het individu. Dit heeft volgens Berlin als gevolg dat elk lid ondergeschikt is

⁴⁸ Isaiah Berlin, *Two concepts of Liberty*, 1969. Blz. 9-10.

⁴⁹ Isaiah Berlin, *Two concepts of Liberty*, 1969. Blz. 11.

⁵⁰ Isaiah Berlin, *Two concepts of Liberty*, 1969. Blz. 11.

aan de staat, wat kan leiden tot een totalitaire staat omdat het algemeen belang van de groep centraal staat. Het rationele zelf komt altijd boven het bijzonder belang, oftewel het passionele zelf, te staan waardoor het individu volgens Berlin onderdrukt wordt.⁵¹

Afweging

De door Berlin geformuleerde kritiek is fundamenteel, omdat het zich richt tegen de aanname van het rationeel individu van Rousseau. De focus op het rationele individu als lid van de gemeenschap kan leiden tot suppressie vanuit de volkssoevereiniteit. Vanuit deze soevereiniteit is het algemene belang het belangrijkste aspect bij het maken van politieke besluiten waardoor de individuele belangen en verlangens genegeerd worden en de negatieve vrijheid onder druk komt te staan. De negatieve vrijheid wordt kleiner doordat de Algemene Wil de keuzevrijheid van de burger belemmert. Deze inperking van de vrijheid vanuit de Algemene Wil wordt gecompenseerd door het gelijk verdelen van middelen. Hierdoor worden de leden in staat gesteld om hun leven vorm te geven. Het punt dat er vrijheid ingeleverd moet worden om een staat te verwezenlijken is zeker een accuraat punt. Binnen de theorie van Rousseau kan dit verdedigd worden doordat het opgeven van vrijheid een stabiele vreedzame staat mogelijk maakt waarin de leden zich op persoonlijk vlak kunnen ontwikkelen. De opoffering van negatieve vrijheid, die Berlin aanstipt, is een opoffering die het voor Rousseau waard is om de burgerlijke vrijheid te bereiken.

Berlins kritiek blijft relevant omdat er altijd aandacht moet zijn voor politieke besluiten die invloed hebben op de individuele vrijheid. Daarnaast kan het focussen op de Algemene Wil misgaan waardoor individuen niet meer worden erkend in het grote geheel of machthebbers de Algemene Wil gebruiken als legitimering voor de macht. Dit is een fundamentele kritiek die zeker terecht is bij de politieke filosofie van Rousseau. Een kanttekening hier is dat een rationeel individu geen misbruik zou maken van de Algemene Wil omdat het rationeel het beste is dat niet te doen. Berlin heeft de schaduwkanten laten zien en het gevaar voor de individuele vrijheid. De vraag die ik wil meenemen is dan ook in

⁵¹ Joshua Cherniss and Henrey Hardy, "Isaiah Berlin", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2018 Edition), Ed Edward N. Zalta

hoeverre de Algemene Wil en de inherente notie van vrijheid bruikbaar is voor een gepolariseerde samenleving: een samenleving waarin individuele vrijheid de belangrijkste waarde lijkt te zijn.

Hoofdstuk 3: Rousseau, polarisatie en Algemene Wil

In academische en journalistieke artikelen wordt er gesproken over een democratische crisis, een kloof tussen politici en het volk.⁵² Het vertrouwen in politieke daadkracht is laag. Volgens het CPB had in 2018 40% van de mensen vertrouwen in de Tweede kamer.⁵³ Mensen voelen zich niet meer gehoord terwijl de verschillen op materieel, cultureel, sociaal en politiek vlak groeien. Hierdoor ontstaat polarisatie binnen een samenleving. Door deze ontwikkelingen is er in de afgelopen decennia veel geschreven over polarisatie en ongenoegen met de politiek.⁵⁴ Dit betreft polarisatie op cultureel, sociaal maar ook politiek vlak. De verschillende opvattingen van mensen staan steeds verder uit elkaar en worden hierbij ook steeds extremer. Deze polarisatie is ook terug te zien in de politiek. Zo zijn er partijen die ver tegenover elkaar staan of tegenover het systeem, zoals de FvD flirt met antidemocratische ideeën.⁵⁵ ‘In *Het Maatschappelijk Verdrag* waarschuwt Rousseau al voor een soortgelijk proces:

Maar wanneer de maatschappelijke band losser wordt en de staat begint te verzwakken, wanneer de bijzondere belangen de kop op beginnen te steken en kleine groeperingen invloed gaan krijgen op de grote samenleving, dan wordt het algemeen belang aangetast en krijgt het tegenstanders: er wordt niet meer gestemd vanuit eensgezindheid, de Algemene Wil is niet langer de wil van allen, er ontstaan tegenstellingen en twistgesprekken en het beste standpunt wordt niet zonder woordenstrijd aangenomen.⁵⁶

⁵² R.A, Koole, *Politiek en tegenpolitiek in de Nederlandse democratie, Politici, journalisten en wetenschappers in de ban van het populisme*. Oratie bij aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de Politicologie aan de Universiteit Leiden, 8 December, 2006. Blz. 4-5

⁵³ CBS, *Vertrouwen in mensen en organisaties*, 2018, <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/82378NED/table?dl=1B45E>, Geraadpleegd 10 januari 2020.

⁵⁴ R.A, Koole, *Politiek en tegenpolitiek in de Nederlandse democratie, Politici, journalisten en wetenschappers in de ban van het populisme*. Oratie bij aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de Politicologie aan de Universiteit Leiden, 8 December, 2006. Blz. 4-5

⁵⁵ Leonie Breebaart, *Baudets gebrek aan zelfkritiek is behalve antifilosofisch ook antidemocratisch*. (Trouw 28 maart 2019) <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/audets-gebrek-aan-zelfkritiek-is-behalve-antifilosofisch-ook-antidemocratisch~be3037a6/?referer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>, geraadpleegd 8 januari 2020

⁵⁶ Rousseau, *Het Maatschappelijk Verdrag*, 2012. Blz 157.

Hier formuleert Rousseau precies het probleem dat ik wil aankaarten in deze thesis. Binnen gemeenschappen kan door tegenstellingen de draagkracht en solidariteit van de democratie een val ervaren waardoor de leden van deze gemeenschap zich gaan focussen op het particuliere belang. Deze focus veroorzaakt een neerwaartse spiraal van polarisatie en het focussen op wat Rousseau het particuliere belang noemt. De groeiende materiële en culturele verschillen verplichten mensen om voor zichzelf op te komen omdat zij anders niet vertegenwoordigd worden. Dit komt overeen met de vier voorwaarden besproken in het eerste hoofdstuk die Rousseau aan een democratische samenleving stelt. Enkele van deze vier voorwaarden staan in de gepolariseerde maatschappij onder druk. Oud-minister Herman Tjeenk Willink stelt in zijn boek *Groter Denken, Kleiner Doen* dat de groeiende publieke sfeer en de terugtrekkende overheid een schadelijke invloed kunnen hebben op de maatschappelijk positie van leden. Deze schadelijke invloed is vaak extra voelbaar voor de minderbedeelde burger, zo stelt hij.⁵⁷ Met de bezuinigingen en privatiseringen wordt het steeds belangrijker om je eigen positie als lid van de gemeenschap te kunnen behouden. Dit uittreden van de overheid in de maatschappij kan leiden tot meer focus op eigen belang omdat er minder sociale zekerheid is. Tjeenk Willink maakt duidelijk dat de democratie lastig te onderhouden is maar dat het overkoepelend orgaan -de overheid- een verantwoordelijkheid heeft tegenover de samenleving. Door de terugtrekkende beweging van de overheid wordt het als burger steeds lastiger om de eigen maatschappelijke en politieke positie te behouden.⁵⁸ De polarisatie en groeiende ongelijkheid kan de burgerlijke vrijheid onder druk zetten.

Het huidige politieke systeem is gebouwd op het idee van particuliere wil en op het ideaal van vrijheid. Polarisation ontstaat doordat mensen hun eigen belang en hun eigen vrijheid de prioriteit geven bij het maken van politieke besluiten. Als leden gaan stemmen vanuit hun belang en hun vrijheid zullen andere leden dat ook gaan doen. Met het algemeen liberalistisch beleid van de afgelopen decennia is er voornamelijk focus op de individuele vrijheid van mensen. Met de opvattingen van Berlin zou dit positief kunnen zijn omdat leden vanuit hun individuele vrijheid invloed op het politiek beleid uitoefenen. Voor Rousseau is dit proces het toonbeeld van de ondergang van samenlevingen door het

⁵⁷ Herman Tjeenk Willink, *Groter denken, kleiner doen, een oproep*, 12^e dr. (Amsterdam: Prometheus, 2019). Blz.15

⁵⁸ Tjeenk Willink, *Groter denken, kleiner doen, een oproep*. 2019. Blz. 58.

aanzienlijk gebrek aan focus op het algemeen belang. Er moeten gedeelde ideeën over het beleid en het algemeen belang dienen, anders verzanden de verhoudingen binnen de gemeenschap.

De Belgische cultuurhistoricus David van Reybrouck stelt in zijn boek *Tegen verkiezingen* uit 2018 dat de democratie een paradox bevat. Deze paradox houdt in dat de democratie in Europa steeds minder geloofwaardigheid geniet voor de deelnemers van het onderzoek. Dit terwijl uit zijn gebruikte onderzoek van de EU blijkt dat 91% van de ondervraagden democratie de best mogelijke regeervorm vindt.⁵⁹ Waar iedereen democratie als beste bestuursvorm ziet gaat de geloofwaardigheid van ditzelfde systeem alleen maar achteruit. In zijn boek geeft hij een geschiedenis van de westerse democratie weer en schrijft over de problemen van vertrouwen en efficiëntie waar de huidige democratie tegenaan loopt.

De oplossing die Rousseau zelf zou aandragen is de Algemene Wil weer leidend maken zodat het algemeen belang gediend wordt. Dat elk lid van de gemeenschap echt vertegenwoordigd is bij het maken van politieke besluiten, maar hoe is dit mogelijk?

Van Reybrouck stelt als oplossing voor het ‘polarisatie-probleem’ een nieuwe democratie voor waarin burgers de beleidsambten rouleren.⁶⁰ Hoe sluit deze democratische vorm aan bij het gedachtegoed van Rousseau?

Uit het perspectief van Rousseau zou als elk lid een beleidsfunctie uit zou voeren een bepaald deel van zijn leven makkelijker kunnen herkennen wat het algemeen belang is bij het maken van beleid. Er zou meer gedeelde grond zijn door het feit dat je als samenleving echt samenwerkt aan de vooruitgang van je gemeenschap in plaats je slechts indirect te laten representeren door de Tweede Kamer. De filosoof Putterman geeft een interpretatie van *Het Maatschappelijk Verdrag*. Deze interpretatie focust op de notie van de publieke en politieke opvoeding in het werk van Rousseau. Één van die belangrijkste waarden bij Rousseau is het opvoeden van de leden op zo’n manier dat zij het algemeen belang kunnen herkennen en de burgerlijke vrijheid kunnen behouden.⁶¹ Een systeem

⁵⁹ World Values Survey, Democracy, 2012. <http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSanalyzeQuestion.jsp>. Geraadpleegd 14 december 2019.

⁶⁰ David Van Reybrouck, *Tegen verkiezingen*, 2018. Blz. 101-108

⁶¹ Ethan Putterman. *Rousseau on Agenda-Setting and Majority Rule*, *The American Political Science Review* 97, no. 3. 2003.: 459-69. www.jstor.org/stable/3117620. Geraadpleegd 14 januari 2020. Blz. 459.

implementeren zoals Van Reybrouck dat presenteert zou deze opvoeding ten goede komen. Op deze manier ontstaat er een situatie waarin de leden dichter bij de politiek en de besluiten komen te staan. Door een periode te wetgeven of leiden krijgen zij meer inzicht in wat het algemeen belang is van de gemeenschap. Om de meerwaarde van Rousseau in te zien is het ook belangrijk om het politieke proces in ogenschouw te nemen. Het proces van het algemeen belang leren en het particuliere belang minder te laten wegen is fundamenteel om een duurzame democratische samenleving te scheppen. Zo stelt ook de filosoof Cook: hij beweert dat in de hedendaagse liberale samenlevingen de publieke en politieke opvoeding, die volgens Rousseau nodig is, niet mogelijk is door de huidige focus op volledige individuele vrijheid. Vergelijkbaar met Putterman stelt hij dat deze opvoeding belangrijk is om de democratische staat te behouden om zo politieke problemen op te kunnen lossen.⁶² De filosofen Putterman en Cook lijken zich vooral te richten op de processen die inherent zijn aan de Algemene Wil die een zeker nut kunnen hebben in de huidige democratieën.

Een nieuwe vorm van democratie met de leden als periodieke wetgevers zou de macht en soevereiniteit bij de leden leggen. Doordat de leden samen regeren zou de maatschappelijke band sterker worden. Het samen leiden zorgt voor een verantwoordelijkheidsgevoel bij de leden. Dit zou ervoor zorgen dat de leden verantwoordelijkheid voor de gehele maatschappij krijgen en daardoor het algemeen belang meer aandacht geven. De aspecten van publieke opvoeding en het kweken van verantwoordelijkheidsgevoel komen terug in het idee van Van Reybrouck en zouden een hernieuwde focus op het algemeen belang kunnen laten opleven waardoor de polarisatie binnen de democratie verdwijnt.

Het nieuwe lotingsysteem zou, wat betreft vrijheid, een beperking zijn van je natuurlijke en negatieve vrijheid. Een periode de functie van wetgever of controleur vervullen is dan een verplichting die je moet vervullen om je burgerschap en je vrijheid te legitimeren. Berlins kritiek op Rousseau is dat de leden niet gedwongen mogen worden om

⁶² Terrence E Cook, *Rousseau: Education and Politics.* "The Journal of Politics" 37, no. 1 (1975): 108-28. www.jstor.org/stable/2128893. Geraadpleegd 14 januari 2020. Blz. 111-112.

vrij te zijn. Met zo'n verplichting komt de vrijheid in gevaar. De mensen zouden moeten deelnemen aan dit stelsel om hun vrijheid als burger te waarborgen en dit uit te dragen. Aangezien het vervullen van een beleidsambt een verbinding creëert tussen de individuele burger, zijn vrijheid en het algemeen welzijn is het idee van Reybrouck overtuigend, ervan uitgaande dat de polarisatie ontstaan is door de harde focus op individuele vrijheid en het eigen belang. Mijn interpretatie van Rousseau volgend zou ik willen stellen dat er een andere manier van politiek bedrijven nodig is. Een optie om de kritiek van Berlin tegenmoet te komen zou zijn om het vervullen van een beleidsambt optioneel te maken zodat er geen noodzakelijke verplichtingen die het lid van de gemeenschap dwingen om vrij te zijn.

Een nieuwe vorm van democratie via loting kan de maatschappelijke en politieke polarisatie tegengaan doordat het politiek opvoeden en een verantwoordelijkheidsgevoel kweken leidt tot een hernieuwde blik op wat er nodig is om de gemeenschap te leiden, wat het algemeen belang is van deze groep. Een optionele loting zou uitkomst bieden bij argumenten dat het de negatieve vrijheid van de leden beïnvloed.

Een oplossing die ik zelf wil voorstellen is het huidige politieke proces aan te passen. Zoals de Eerste kamer de wetsvoorstellen en regelingen van de Tweede kamer aan de grondwet toetst zou er ook een groep moeten zijn die dit aan het algemeen belang toetst. Dit zou kunnen leden via loting of onafhankelijke leden. Hierdoor zouden politieke besluiten niet uitsluitend een particulier belang uitdragen omdat politici wel rekening moeten houden met deze onafhankelijke toetsing wat een weerslag zou hebben op het politieke proces waardoor vanaf het begin wetsvoorstellen zo gemaakt worden dat zij het algemeen belang uitdragen. De Algemene Wil is dan het middel waardoor wetten gecontroleerd worden en het doel tegelijkertijd. Deze nieuwe groep ambtenaren kan ook toetsen in hoeverre de negatieve vrijheid van de burgers wordt beschadigd bij wetsvoorstellen zodat het algemeen belang niet overheersend wordt. De meerwaarde van Rousseau en zijn Algemene Wil zal vooral invloed hebben in het politieke proces. Hoe politieke besluiten tot stand moeten komen waarbij het algemeen belang noodzakelijke aanwezig moet zijn wil het besluit in werking worden gesteld zoals de vorm van loting of een extra controlerende kamer mogelijk maakt. Met deze opties kan de Algemene Wil een

belangrijke bijdrage vormen aan de strijd tegen politieke en maatschappelijke polarisatie maar niet leidend worden en de macht verblinden.

Conclusie: De Algemene Wil: gepasseerd station of politieke hoop?

De Algemene Wil is het politieke instrument afkomstig van Rousseau om politieke macht te legitimeren en burgerlijke vrijheid te vestigen. Het onderscheid tussen 'de particuliere wil', 'de wil van allen' en 'de Algemene Wil' dient duidelijk te maken welke fouten een democratische staat kan begaan bij de politieke besluitvorming.⁶³ De fundamentele kritieken op dit idee zijn sterk. Volgens Berlin leidt Rousseaus focus op het individu als rationeel burger en niet als individu op zich tot het rationeel accepteren van beleid waar elk individu minder waard is dan het algemeen belang. Dit is, zo stelt Berlin, een gevaar voor de individuele negatieve vrijheid.⁶⁴ In het huidige politieke systeem ligt er veel nadruk op deze individuele vrijheid en het eigenbelang wat polarisatie veroorzaakt. Zodoende wordt er gepleit voor een nieuwe vorm van democratie.⁶⁵

Ik heb twee mogelijke oplossingen besproken. De eerste is een nieuw democratisch systeem waarbij de beleidsambten worden bepaald op basis van loting. Hierdoor zal de politieke opvoeding en het verantwoordelijkheidsgevoel van mensen geoefend worden waardoor de mensen de Algemene Wil beter herkennen.⁶⁶ Door het beter herkennen hiervan en de Algemene Wil te laten leiden bij het maken van politieke en maatschappelijke besluiten zal de focus op eigenbelang en de individuele waarde verminderen en zodoende ook de polarisatie verminderen.

De tweede oplossing is een aanvullende groep of kamer die wetsvoorstellen toetst op het algemeen belang en de invloed van het wetsvoorstel op de individuele vrijheid. Zo zullen wetsvoorstellen aan vernieuwde eisen van de Algemene Wil moeten voldoen maar niet absoluut voortkomen uit de Algemene Wil. Dit is een realistisch alternatief waarbij op korte termijn de maatschappelijke en politieke polarisatie verminderd kan worden door via het algemeen belang te focussen op wat de gemeenschap nodig heeft. Daarnaast zal er aandacht zijn op de invloed van vrijheid zodat de gemeenschap niet boven het individu

⁶³ Rousseau, *Het Maatschappelijk Verdrag*, 2012.

⁶⁴ Isaiah Berlin, *Two concepts of Liberty*, 1969. Blz 5-6.

⁶⁵ David Van Reybrouck, *Tegen verkiezingen*, 2018

⁶⁶ Ethan Putterman. *Rousseau on Agenda-Setting and Majority Rule*, *The American Political Science Review* 97, no. 3. 2003. & Terrence E Cook, *Rousseau: Education and Politics*. " *The Journal of Politics* 37, no. 1. 1975

komt te staan. De meerwaarde van Rousseaus Algemene Wil is de positieve invloed die het kan hebben op het politieke proces met een hernieuwde focus op het algemeen belang waardoor de polarisatie een halt toe kan worden geroepen!

Literatuurlijst

Berlin, Isaiah, *Two concepts of Liberty, Four Essays On Liberty*, Oxford University Press, 1969, p. 118-172.

Breebaart, Leonie, *Baudets gebrek aan zelfkritiek is behalve antifilosofisch ook antidemocratisch*, column, 28 maart 2019, geraadpleegd op 8 januari 2020.
<https://www.trouw.nl/religie-filosofie/baudets-gebrek-aan-zelfkritiek-is-behalve-antifilosofisch-ook-antidemocratisch~be3037a6/?referer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>

Brockliss, Laurence, Robertson, Ritchie, *Isaiah Berlin and the Enlightenment, Part II, chapter 6: The Origins of the Totalitarian Rousseau*. Oxford University Press, 2016

Carter, Ian, *Positive and Negative Liberty*, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2019 Edition), edited Edward N. Zalta,
<<https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/liberty-positive-negative/>>.
Geraadpleegd 20 december 2019.

CBS, *Vertrouwen in mensen en organisaties*, 2018,
<https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/82378NED/table?dl=1B45E>,
Geraadpleegd 10 januari 2020.

Cherniss, Joshua and Hardy, Henry, "Isaiah Berlin", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2018 Edition), Edited by Edward N. Zalta
<<https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/berlin/>>. Geraadpleegd 15 december 2019.

Cook, Terrence E. "Rousseau: Education and Politics." *The Journal of Politics* 37, no. 1 (1975): 108-28. www.jstor.org/stable/2128893. Geraadpleegd 14 januari 2020.

Gauthier, David, *Rousseau: The Sentiment of Existence*, Cambridge University Press, 2006.

Kain, Philip J. "Rousseau, the General Will, and Individual Liberty." *History of Philosophy Quarterly* 7, no. 3 (1990): 315-34. Accessed January 10, 2020.
www.jstor.org/stable/27743941.

Koole, R.A, *Politiek en tegenpolitiek in de Nederlandse democratie, Politici, journalisten en wetenschappers in de ban van het populisme*. Oratie bij aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de Politicologie aan de Universiteit Leiden, 8 December, 2006.

McGuire, Sean, *Why Would Berlin Mischaracterize Rousseau?* Portland State University, 2016

Neuhouser, Frederick. "Freedom, Dependence, and the General Will." *The Philosophical Review* 102, no. 3 (1993): 363-95.

Putterman, Ethan. "Rousseau on Agenda-Setting and Majority Rule." *The American Political Science Review* 97, no. 3. 2003.: 459-69. www.jstor.org/stable/3117620. Geraadpleegd 14 januari 2020.

Qvortrup, Mads, *The Political Philosophy of Jean-Jacques Rousseau: The Impossibility of Reason*, Manchester University Press, 2003.

Riley, Patrick. "A Possible Explanation of Rousseau's General Will." *The American Political Science Review* 64, no. 1. 1970: 86-97.. doi:10.2307/1955615. Geraadpleegd 12 januari 2020.

Rousseau, Jean-Jacques, *Het Maatschappelijk verdrag of beginselen der staatsinrichting*, Vertaling en inleiding door Bert van Roermund, Sandra van den Braak, Amsterdam: Boom, 2015. 1^e druk.

Thompson, Michael J. *Autonomy and Common Good: Interpreting Rousseau's General Will*, *International Journal of Philosophical Studies*, 2017.

Tjeenk Willink, Herman. *Groter denken, kleiner doen, een oproep*. Amsterdam: Prometheus, 12^e dr, 2019. 1^e dr. 2018

Van Reybrouck, David, *Tegen verkiezingen, 17^e dr Amsterdam*, De Bezige Bij, 2018. 1^e druk 2013.

Williams, D. (2005). *Modern Theorist of Tyranny? Lessons from Rousseau's System of Checks and Balances*. *Polity*, 37(4), 443-465, 2005. www.jstor.org/stable/3877097. Geraadpleegd 8 januari 2020.

World Values Survey, Democracy, 2012.
<http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSanalyzeQuestion.jsp>. Geraadpleegd 14 december 2019.